

ZÜLFƏLİ İBRAHİMOV

Bakı Dövlət Universitetinin Politologiya və sosiologiya kafedrasının dosenti

AZƏRBAYCANIN AVROATLANTİK TƏHLÜKƏSİZLİK STRUKTURLARINA İNTEQRASIYASI: YARANMASI, İNKİŞAFI VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

Müasir mürəkkəb və ziddiyyətli beynəlxalq münasibətlər sistemində Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı – NATO beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Alyans Avroatlantik məkanda yerləşən üzv dövlətlərin təhlükəsizliyini təmin etməklə yanaşı, hazırda dünyanın bir çox ölkələri ilə tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq əlaqələri yaratmışdır. 2009-cu ilin aprel ayının 4-də NATO-nun yaranmasının 60 ili tamam oldu. Məlum olduğu kimi NATO 1949-cu ilin aprel ayının 4-də Vaşinqton Müqaviləsinə əsasən yaradılmışdır. Vaşinqton Müqaviləsinin əsas məqsədi siyasi və hərbi vasitələrdən istifadə etməklə üzv dövlətlərin azadlığı və təhlükəsizliyini təmin etməkdən ibarətdir. Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı eyni zamanda Sovet İttifaqı tərəfindən Qərbi Avropa dövlətlərinə edilə biləcək mümkün hərbi müdaxilənin qarşısının alınması üçün kollektiv müdafiəni təmin etmək məqsədini güdüdü. Müharibədən qalib çıxmış Sovet İttifaqı Mərkəzi və Şərqi Avropa dövlətlərində kommunist ideologiyasının təsiri altında qeyri-demokratik idarəetmə rejimlərini yaratmaq təşəbbüsləri həmin ölkələrdə narazılıqlarla qarşılanırdı. 1945-1949-cu illərdə təxirəsalınmaz iqtisadi bərpa işləri ilə məşğul olan Qərbi Avropa ölkələri və onların Şimali Amerika müttəfiqləri SSRİ-nin təcavüzkarlıq siyasətini və metodlarını narahatlıqla izləyirdilər.

1947-49-cu illərdə baş verən bir sıra dramatik siyasi hadisələr vəziyyəti daha da kəskinləşdirdi. Bu hadisələrə Norveçin, Yunanistanın və Türkiyənin və digər Qərbi Avropa ölkələrinin suverenliyinə birbaşa olan təhlükələri, 1948-ci ildə Çexoslovakiyadakı çevrilişi, həmin ilin aprel ayında Berlin şəhərinin qeyri-qanuni blokadasını qeyd etmək olar. 1948-ci ilin mart ayında beş Qərbi Avropa dövləti – Belçika, Böyük Britaniya, Lüksemburq, Niderland və Fransa Brüssel müqaviləsini imzalamaqla öz təhlükəsizliklərinə yönəli biləcək ideoloji, siyasi və hərbi təhlükələrin qarşısını almaq üçün ümumi müdafiə sisteminin yaradılması sahəsində qətiyyətli addım atdılar (1. s. 31).

Brüssel müqaviləsi Qərbi Avropa İttifaqının təsisolma sənədi olmaqla yanaşı, Şimali Atlantika Müqaviləsinin imzalanmasına aparan yolda ilk addım oldu. Adı çəkilən müqavilənin imzalanmasından sonra ABŞ və Kanada ilə vahid Şimali Atlantika İttifaqının yaradılmasına dair danışıqlara başlandı. Danışıqlarda əsas məsələ kimi Avropa ilə Şimali Amerika arasında təhlükəsizlik və öhdəliklərə əsaslanan təminat məsələləri irəli sürülmüşdür. Brüssel müqaviləsini imzalayan yuxarıda adını çəkdiyimiz dövlətlər Danimarka, İslandiya, İtaliya, Norveç və Portuqaliyanı bu prosesdə iştirak etməyə dəvət etdilər. Qeyd olunan danışıqlar 1949-cu ilin aprel ayında 12 ölkənin iştirakı ilə məlum Vaşinqton Müqaviləsinin imzalanması ilə başa çatdı. 1952-ci ildə həmin müqaviləyə Yunanistan və Türkiyə qoşuldular. 1955-ci ildə Almaniya Federativ Respublikası da müqaviləyə qoşuldu. 1990-cı ildə Almaniya Demokratik Respublikasının təhlükəsizliyi vahid ölkənin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi NATO tərəfindən təmin olunur. 1982-ci ildə İspaniya NATO-nun üzvü oldu. 1999-cu ildə Çexiya Respublikası, Macarıstan və Polşa NATO-nun üzvlüyünə qəbul olundular. 2004-cü ildə isə daha 7 ölkə - Estoniya, Latviya, Litva, Rumuniya, Slovakiya, Slovaniya və Bolqarıstan Alyansın üzvlüyünə qəbul olundular. 2009-cu ilin aprel ayında NATO-nun 60 illik yubiley sammitində da-

Tarix və onun problemləri, №4 2009

ha iki ölkə - Xorvatiya və Albaniya Alyansın üzvlüyünə qəbul olundular. Beləliklə, hazırda NATO-nun üzvü olan dövlətlərin sayı 28-ə çatmışdır. Bu gün NATO dünyanın 25 ölkəsi ilə tərəfdaşlıq əlaqələri yaratmış, Aralıq dənizi dialoquna daxil olan ölkələrlə, o cümlədən Cənubi Amerika və Cənub-Şərqi Asiya ölkələri ilə əməkdaşlıq edir.

Şimali Atlantika Müqaviləsi Şimali Atlantika İttifaqının hüquqi əsasını təşkil edir. Şimali Atlantika İttifaqı BMT Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə əsasən yaradılıb və bu maddədə deyilir ki, müstəqil dövlətlər fərdi və kollektiv müdafiə hüququna malikdirlər. cəmi 14 maddədən ibarət olan Şimali Atlantika Müqaviləsinin preambula hissəsində qeyd olunur ki, müttəfiq dövlətlərin məqsədi bütün Şimali Atlantika zonasında sülh və dostluq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsindən ibarətdir. Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı dövlətlərarası təşkilatdır və onun çərçivəsində üzv dövlətlər tam suverenliyə və müstəqilliyə malikdirlər. Müqaviləyə əsasən üzv dövlətlər fərdi və kollektiv şəkildə müdafiə potensialının saxlanması üçün məsuliyyət daşıyırlar. Vaşinqton Müqaviləsində bloka üzv olan ölkələrin hər hansı birinə təhlükə yarandığı təqdirdə iştirakçı dövlətlər arasında məsləhətləşmələrin aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Vaşinqton Müqaviləsinin 5-ci maddəsində kollektiv özünümüdafiə məsələlərindən bəhs olunur. Həmin müddəə BMT Nizamnaməsində də nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddədə qeyd olunur ki, NATO-nun bir və ya bir neçə üzvünə silahlı hücum olarsa, buna təşkilatın bütün üzvlərinə yönəlmiş hücum kimi baxılacaqdır. Müqavilənin 7-ci maddəsində böhranların tənzimlənməsi məsələləri də öz əksini tapmışdır. Müqavilədə qeyd olunur ki, müqavilənin prinsiplərini inkişaf etdirmək qabiliyyətinə malik, Şimali Atlantika regionunun təhlükəsizliyinə öz töhfələrini verə biləcək Avropa ölkələri müqaviləyə qoşulmaq dəvəti ala bilər. Müqavilədə eyni zamanda müxtəlif ölkələrin beynəlxalq iqtisadi siyasətlərində ortaya çıxan biləcək münaqişələrin həll olunması məsələləri də öz əksini tapmışdır (2. s. 667-671).

Ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarında beynəlxalq münasibətlər sistemində köklü dəyişikliklər baş verdi. Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində qeyri-demokratik rejimlər ləğv olundu, Berlin divarı dağıldıqdan sonra Almaniyanın birləşdirilməsi başa çatdı və Şərqlə Qərb arasındakı gərginliyə son qoyuldu. Bütün bu hadisə və proseslər isə artıq “Soyuq müharibə” dövrünün başa çatmasından xəbər verirdi. Avropanın siyasi xəritəsini tamamilə dəyişən həmin siyasi hadisə və proseslərin kökləri ötən əsrin 60-70-ci illərində baş verən bir sıra əhəmiyyətli hadisələrlə bağlı idi. Bu hadisələrdən üçünü xüsusilə olaraq qeyd etmək lazımdır. 1967-ci ilin oktyabr ayında Şimali Atlantika Alyansı Armel planını qəbul etdi. Armel planında iki paralel siyasi xəttin aparılması nəzərdə tutulurdu ki, bunlardan biri müdafiənin lazımı səviyyədə saxlanması, digəri isə Şərqlə Qərb arasındakı münasibətlərdə gərginliyin azaldılması idi. Digər bir hadisə isə Almaniyanın kansleri Villi Brantın adı ilə bağlı olan Şərqi Avropa ölkələri ilə Sovet İttifaqı arasında pozitiv əlaqələrin yaradılması ideyası idi. Daha bir əhəmiyyətli hadisə isə 1975-ci ildə Helsinki Yekun aktının qəbul olunmasıdır. Bu sənəddə də insan hüquqlarının qorunmasının yeni normaları və Şərqlə Qərb arasında etimadın möhkəmləndirilməsi məsələləri irəli sürülmüşdür.

1990-cı ilin iyul ayında yüksək səviyyəli London sammitində NATO ölkələrinin dövlət və hökumət başçıları Şərqlə Qərb arasında qarşılıqlı və təhlükəsizlik sahəsində yaranmış yeni şəraitə uyğun olaraq Alyansın yeniləşməsinə dair əsaslı addımların atılmasının zəruriliyini bəyan etdilər. Sammit iştirakçıları Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri və SSRİ-nin NATO ilə daimi diplomatik əlaqələrinin yaradılmasını təklif etdilər. 1990-cı ildə Avropada adi silahlara dair müqavilə imzalanmaqla yanaşı, ATƏT-in üzvü olan bütün ölkələr “Yeni Avropa üçün Paris xartiyası” adlı sənədi qəbul etdilər. Adı çəkilən sənəddə hücum etməmək haqqında müddəə öz əksini tapmışdır. Qısa müddət

Tarix və onun problemləri, №4 2009

ərzində hərbi sahədə yeni əlaqələr yaradıldı. Tərəflər Atlantikadan Urala qədər adi silahların azadılmasına dair danışıqların davam etdirilməsini təklif etdilər.

Bu hadisələrin fonunda 1991-ci ildə London sammitinin qərarlarına uyğun olaraq NATO ilə Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri arasında səfərlər daha da fəallaşdı. 1991-ci ildə qəbul olunmuş Roma bəyannaməsi bu əlaqələrin təsisatlanmasının əsasını qoydu. Bunun nəticəsi olaraq 1991-ci ilin dekabrında Şimali Atlantika Əməkdaşlıq Şurasının tərkibi daha da genişləndirildi. Şuraya eyni zamanda Müstəqil Dövlətlər Birliyinin bütün üzvləri daxil oldular. 1997-ci ildə Şimali Atlantika Əməkdaşlıq Şurası Şimali Atlantika Tərəfdaşlıq Şurası adlandırıldı.

1999-cu ildə isə yüksək səviyyəli Vaşinqton sammitində NATO-nun yeni Strateji Konsepsiyası qəbul olundu. Qeyd etmək lazımdır ki, NATO-nun yeni strateji konsepsiyası əvvəl qəbul olunmuş strateji konsepsiyalardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirdi. Bu vaxta qədər NATO-nun 5 strateji konsepsiyası qəbul olunmuşdur.

Gələcək Avropa təhlükəsizliyinin təşkilatı əsaslarını müəyyən edən Roma sənədinin mövqeyinə görə təklikdə götürülmüş heç bir qurum Avropanın qarşısında duran problemləri həll etmək iqtidarında deyil. Buna görə də NATO yeni Avropa təhlükəsizlik strukturunu NATO, ATƏM, Avropa Birliyi, Qərbi Avropa İttifaqı, Avropa Şurası və digər təşkilatların bir-birini tamalanmasında görürdü (3. s. 25). Bununla da yeni konsepsiyanın – Qarşılıqlı əlaqəli təşkilatlar konsepsiyasının əsası qoyuldu.

1994-cü ilin yanvar ayında Brüsseldə keçirilən Şimali Atlantika Şurasının sessiyasında NATO ölkələri daha bir irimiqyaslı təşəbbüslə - “Sülh Naminə Tərəfdaşlıq” proqramı ilə çıxış etdilər. Yeni tərəfdaşlığın əsas məqsədi bütün Avropada sabilliyin və təhlükəsizliyin təmin olunmasından ibarət idi. O vaxt “Sülh Naminə Tərəfdaşlıq” proqramına qoşulmaq üçün Şimali Atlantika Əməkdaşlıq Şurasının (1997-ci ildə Şimali Atlantika Tərəfdaşlıq Şurası adlandırıldı) və ATƏM-in (1995-ci ildən ATƏT adlandırıldı) üzvü olan bütün dövlətlər SNT proqramında iştirak etmək üçün dəvət aldılar. Həmin dövrdə SNT proqramına 30-dan artıq ölkə qoşulmuşdu. SNT proqramına qoşulmaq üçün Müstəqil Dövlətlər Birliyindən 11 ölkə, o cümlədən Azərbaycan Respublikası da dəvət almışdı. 1994-cü ilin may ayının 4-də Azərbaycan Respublikasının prezidenti xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev Brüsselə rəsmi səfəri zamanı “Sülh Naminə Tərəfdaşlıq” proqramının çərçivə sənədini imzalamışdır. Elə həmin dövrdən də Azərbaycan – NATO əlaqələrinin genişmiqyaslı əsası qoyulmuşdur. Çərçivə sənədinə uyğun olaraq 1997-ci ilin yanvar ayında Azərbaycan Silahlı Qüvvələrində sülhməramlı bölük, daha sonra isə tabur yaradıldı. 1997-ci ilin ortalarından Azərbaycan NATO-nun planlaşdırma və Analiz Prosesi (PARP) sənədinə qoşuldu. Elə həmin il Azərbaycan NATO-nun Brüsseldəki mənzil qərargahında öz diplomatik nümayəndəliyini açdı. Hazırda ölkəmizi diplomatik nümayəndəlikdə 2 zabit təmsil edir. 1998-ci ildən isə Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin hərbi hissələri SNT proqramı çərçivəsində NATO ilə birgə keçirilən hərbi təlimlərdə iştirak etməyə başladı. 1999-cu ilin may ayının 31-də Varşavada NATO Parlament Assambleyasının yığıncağında Azərbaycan təşkilatda müşahidəçi statusu aldı. 2002-ci ilin noyabr ayının 19-da isə Azərbaycan NATO-nun Parlament Assambleyasına assosiativ üzv qəbul olundu. 2002-ci ildən bu günə kimi ildə iki dəfə (yaz, payız) NATO PA-nın iclaslarında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin nümayəndə heyəti iştirak edir və ölkəmizlə bağlı problemləri NATO-ya üzv və tərəfdaş ölkələrinin parlamentlərinin nəzər-diqqətinə çatdırır.

SNT proqramını imzalayan dövlətlər aşağıdakı konkret məqsədlərə nail olmaq üçün NATO ilə əməkdaşlıq edirlər:

- milli müdafiənin planlaşdırılmasında və büdcənin hazırlanmasında şəffaflığa kömək etmək;

Tarix və onun problemləri, №4 2009

- müdafiə qüvvələri üzərində demokratik nəzarəti təmin etmək;
- milli konstitusiyaların müddəaları nəzərə alaraq, BMT və yaxud ATƏM-in himayəsi ilə aparılan əməliyyatlara kömək etmək qabiliyyətini və buna hazırlığı saxlamaq;
- sülhyaratma, axtarış və xilas etmə sahələrində əməliyyatlar, humanitar əməliyyatlar və haqqında sonralar razılaşma əldə edilə biləcək digər əməliyyatlar aparılmasına onların hazırlığını yüksəltmək üçün birgə planlaşdırma, döyüş hazırlığı və təlimlər keçirilməsi məqsədləri ilə hərbi sahədə NATO ilə əməkdaşlığa əsaslanan münasibətlər yaratmaq;

- uzunmüddətli perspektivdə elə qüvvələr yaratmaq ki, onlar NATO üzvü olan ölkələrin silahlı qüvvələri ilə qarşılıqlı fəaliyyətə yüksək dərəcədə hazır olsunlar (4);

Proqramı imzalayan ölkələr eyni zamanda öz üzərlərinə müəyyən öhdəliklər də götürmüşlər. Çərçivə sənədində qeyd olunur ki, bu sənədi imzalamış dövlətlər bu tərəfdaşlığa qoşularaq xatırladırlar ki, onlar demokratik cəmiyyətlərin məcburiyyətdən və qorxudulmadan azad olunmasının saxlanılmasına və beynəlxalq hüquq prinsiplərinin dəstəklənməsinə tərəfdardırlar. Onlar BMT nizamnaməsindən irəli gələn öhdəliklərin və insan hüquqlarına dair ümumi bəyannamənin prinsiplərinin və konkret olaraq, güc işlətməklə hədələməkdən və digər dövlətlərin ərazi bütövlüyünün, yaxud siyasi müstəqilliyinin ziyanına olaraq güc işlətməklə hədələməkdən çəkinmək, habelə mövcud sərhədlərə hörmət etmək və mübahisələrin dinc vasitələrlə nizamlanmasına nail olmaq öhdəliklərinin vicdanla yerinə yetirilməsinə tərəfdar olduqlarını təsdiqləyirlər (5).

Qeyd olunanlarla yanaşı, tərəfdaşlığa qoşulan dövlət proqram üzrə fəaliyyətlərini maliyyələşdirmək və iştirak etdikləri təlimlərin xərclərinin bir hissəsini öz üzərlərinə götürmək haqda da öhdəliklər götürmüşlər. Proqramın tam şəkildə qüvvəyə minməsi üçün tərəfdaş ölkə eyni zamanda çərçivə sənədini də imzalamalıdır. Növbəti mərhələdə tərəfdaş ölkə NATO-ya prezentasiya sənədini təqdim etməlidir. Həmin sənəddə tərəfdaş ölkənin Alyansla əməkdaşlıqda maraqlı olduğu sahələr, ölkənin proqramda iştirak imkanları və təklif edə biləcəyi qüvvə və vasitələr öz əksini tapmalıdır. Prezentasiya sənədinin hazır olunmasında Alyans tərəfdaş ölkəyə öz köməyini də göstərə bilər. Proqramın tam olaraq həyata keçirilməsi üçün Alyansla tərəfdaş ölkə arasında spesifik əməkdaşlıq növlərini əks etdirən Fərdi tərəfdaşlıq proqramının hazırlanmasına başlanılır və həmin sənəd NATO rəhbərliyinə təqdim olunur. SNT proqramının işçi orqanı funksiyasını Hərbi-siyasi Komitə yerinə yetirir. Hərbi-siyasi Komitənin iclasları NATO Baş Katibinin müavinin sədrliyi ilə keçirilir. Təqdim olunan Fərdi tərəfdaşlıq proqramları Hərbi-siyasi Komitənin iclaslarında tərəfdaş ölkələrin nümayəndələrinin iştirakı ilə müzakirə olunur.

Şimali Atlantika Şurasının tabeliyində fəaliyyət göstərən Tərəfdaşlığın Əlaqələndirilməsi Qrupu SNT proqramının hərbi planlaşdırma məsələlərinə cavabdehlik daşıyır.

2004-cü ilin may ayının 19-da Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev cənabları Brüsselə rəsmi səfər etdi və NATO-nun Baş Katibi Yaap de Hoop Sxefferlə görüşü zamanı Azərbaycanın hazırladığı Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməliyyat Planını (İPAP – Individual Partnership Action Plan) ona təqdim etdi. Elə həmin ilin noyabr ayının 4-də NATO Baş Katibi Yoop de Hoop Sxeffer Azərbaycana rəsmi səfərə gəlmişdir. 2005-ci ilin aprel ayının 28-də Brüsseldə “NATO-Azərbaycan” formatında görüş keçirildi və tərəflər Azərbaycanın NATO ilə Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Fəaliyyət planının müddəalarını müzakirə edərək onu təsdiqlədilər.

Qeyd olunan bu illər ərzində NATO – Azərbaycan əlaqələri yüksələn xətt üzrə inkişaf etmişdir. 2006-cı ilin noyabr ayının 8-də Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev cənabları yenidən rəsmi olaraq Brüsselə səfər edərək NATO – Azər-

Tarix və onun problemləri, №4 2009

baycan əlaqələrinə yeni dinamiklik gətirdi. Səfər zamanı İlham Əliyev cənabları NATO-nun Baş Katibi Yaap de Hoop Sxefferlə görüşü zamanı Azərbaycanın NATO-ya inteqrasiya olunmasını ölkəmizin xarici siyasət kursunun prioritet istiqamətlərindən biri olduğunu bəyan etdi. Qeyd etmək lazımsdır ki, Şimaliatlantika İttifaqına inteqrasiya olmaq xətti 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış "Milli təhlükəsizlik konsepsiyasında" da öz əksini tapmışdır. Milli təhlükəsizlik konsepsiyasının Avropa və Avroatlantik strukturlara inteqrasiya bölməsində deyilir: "Azərbaycan Respublikası Avropa və Avroatlantik siyasi, təhlükəsizlik, iqtisadi və digər strukturlarına inteqrasiya strateji məqsədini güdür. Azərbaycan Respublikası Avroatlantik strukturları ilə tərəfdaşlığı bütövlükdə Avroatlantik məkanında ümumi təhlükəsizliyə, iqtisadi inkişafa və demokratiyaya dəstək verəcək vasitə kimi görür.

Azərbaycan Respublikası Avropa və Avroatlantik məkanında qeyri-sabitliyin, münaqişələrin və təhdidlərin radan qaldırılmasında NATO ilə birgə işləyir və təhlükəsizliyin bölünməzliyi prinsipinə zidd coğrafi və siyasi ayrışdırıcılıq olmadan Avropada və yerləşdiyi regionda vahid təhlükəsizlik sisteminin qurulması yükünü bölüşmək əzminədir.

Azərbaycan Respublikası Avroatlantik Tərəfdaşlıq Şurası və NATO-nun "Sülh Naminə Tərəfdaşlıq" proqramı çərçivəsində NATO ilə mümkün olan tərəfdaşlıq vasitələrindən tam gücü ilə istifadə edir. Bu baxımdan Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməliyyat Planı NATO ilə əməkdaşlığın yaxın və orta perspektivdə daha da gücləndirilməsi yolunda mühüm bir vasitədir. Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməliyyat Planından Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik sektorunun islahatlar yolu ilə NATO standartlarına yaxınlaşdırılması və siyasi dialoqun inkişaf etdirilməsi üçün bir mexanizm kimi bundan sonra da istifadə olunacaqdır" (6).

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev cənablarının Brüsselə rəsmi səfərindən bir qədər sonra 2006-cı ilin noyabr ayının 28-29-da NATO-nun Rıqa sammiti keçirildi. Rıqa sammitində Alyans üzvləri postsovet məkanında, xüsusilə də Cənubi Qafqaz regionuna münasibətdə ciddi niyyətlərə malik olduqlarını bir daha təsdiq etdilər. NATO-nun Rıqa sammitinin yekununda qəbul olunmuş yekun kommunikenin 43-cü bəndində NATO-ya üzv olan ölkələrin Cənubi Qafqazda münaqişələrin hələ də həll olunmasından narahatlığı əks olunmuşdur. Sənəddə deyilir: "Biz, Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan və Moldavanın ərazi bütövlüyünü və suverenliyini müdafiə edirik. NATO bu ölkələrin ərazisində mövcud olan münaqişələrin sülh yolu ilə həllinə dair cəhdləri dəstəkləyir" (7). Bütövlükdə Rıqa sammitində 46 bənddən ibarət kommunike qəbul olunmuşdur. Həmin sənəddə üzv dövlətlərin öz ölkələrində xalqa məxsus dəyərlərin qorunması, demokratiyanın dəstəklənməsi ilə bağlı öhdəliklər götürmüşlər. Sənəddə Alyansın transformasiya olunması tərəfdaş ölkələrlə əməkdaşlığın genişləndirilməsi və beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlığın vacibliyi qeyd olunmuşdur. Kommunikenin 37, 38 və 39-cu maddələrində Gürcüstanın və Ukraynanın NATO-ya inteqrasiya olunmaları məsələləri öz əksini tapmışdır. Bu illər ərzində NATO həmin ölkələrə böyük dəstək versə də, 2008-ci ilin avqust ayında Rusiya Federasiyasının Gürcüstana hücumundan sonra adı çəkilən ölkələrin Alyansa daxil olmaları bir sıra səbəblərdən hələlik təxirə salınmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, NATO postsovet məkanındakı münaqişələrə birbaşa qarışmasa da, həmin ölkələrin ərazi bütövlüyü və münaqişələrin dinc vasitələrlə həllinə tərəfdar olmuşdur. Bu mövqeyi Alyansa üzv olan dövlətlər yüksək səviyyəli Buxarest sammiyində (2008-ci il) bir daha təsdiq etmişlər. Rıqa sammitində olduğu kimi Buxarest sammitinin yekun bəyanatının 43-cü maddəsində ölkəmizin ərazi bütövlüyü və

Tarix və onun problemləri, №4 2009

Ermənistan – Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dinc vasitələrlə həll olunması bir daha bəyan olunmuşdur (8).

Şimaliatlantika İttifaqı Azərbaycan Respublikasına bir sıra praktik məsələlərin həll olunmasında yaxından köməklik göstərir. 2005-ci ilin fevral ayında NATO-nun mənzil –qərargahında imzalanan sazişə görə partlamamış hərbi sursatların məhv edilməsi üçün Alyans Azərbaycana 1,4 milyon həcmində yardım ayırmışdır. Layihənin icrasını NATO-nun Dəstək və Təchizat Agentliyi yerinə yetirmişdir. Layihədə Ağstafa rayonu yaxınlığında yerləşən Saloğlunda keçmiş sovet hərbi bazasında partlamamış hərbi sursatların məhv edilməsi və həmin ərazilərin silah-sursat tullantılarından təmizlənməsi nəzərdə tutulmuşdur. Ötən bu illər ərzində həmin ərazilər demək olar ki, tamamilə təmizlənmişdir. Alyans eyni zamanda Qaradağ rayonu və Mingəçevir ərazisində keçmiş sovet ordusuna məxsus olan zərərli raket yanacağını – melanji tamamilə zərərsizləşdirmişdir. Alyans cəbhə zonasında yerləşən ərazilərin minalardan təmizlənməsi işində də yaxından iştirak edir.

Hazırda Azərbaycan NATO çərçivəsində ABŞ-la hərbi və təhlükəsizlik sahəsində uğurlu əməkdaşlıq edir. Bu əməkdaşlıq İran və Rusiyanın narazılığına səbəb olsa da, Azərbaycan müstəqil suveren dövlət kimi birinci növbədə öz fundamental milli maraqlarından çıxış edərək regionda pragmatik və balanslı siysət yeritmək siyasətinə üstünlük verir. Məlum olduğu kimi Rusiya Xəzərdə sahilyanı dövlətlərin hərbi qüvvələrinin daxil olacağı “Casfor” hərbi birləşməsinin yaradılmasını istəyir. Bunun müqabilində isə ABŞ hökuməti NATO-nun Fərdi Tərəfdaşlıq Proqramı çərçivəsində “Xəzərin təhlükəsizliyi” proqramının reallaşdırılmasında əsas məqsədlərdən biri Azərbaycanın öz sərhədlərinə tam nəzarət etməsindən ibarətdir. Bu gün Xəzərdə silahların, narkotik maddələrin qanunsuz keçirilməsi və insanların qanunsuz olaraq daşınması təhlükəsi var. Bu kimi hallara vaxtında nəzarət etmək və onların qarşısını almaq təkcə Azərbaycanın yox, ABŞ hökumətinin də marağındadır (9. s. 97).

2001-ci ilin 11 sentyabr tarixində ABŞ-da baş verən məlum terror hadisəsindən sonra Azərbaycan beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizəyə fəal surətdə qoşuldu. Hazırda Azərbaycan öz hava məkanını antiterror koalisiyasının istifadəsi üçün açmaqla yanaşı, Əfqanıstana qeyri-hərbi yüklərin daşınması üçün NATO-ya öz ölkələrə kommunikasiya vasitələrindən istifadə etməyə icazə vermişdir. Bütün bunlar isə ölkəmizdə kommunikasiya vasitələrinin yeniləşməsinə və yerli biznesmenlərin yükdaşımalardan xeyli gəlir götürmələrinə imkan yarada bilər. Beynəlxalq koalisiya qüvvələrinə daxil olan ölkələrlə Azərbaycan arasında informasiya mübadiləsi də aparılır. Azərbaycan sülhməramlıları İraqdakı Beynəlxalq Koalisiya Qüvvələri tərkibində terrorizmə qarşı mübarizədə öz töhfəsini vermişdir. Azərbaycanın Silahlı Qüvvələrinin zabidləri Çoxmillətli Qüvvələrin Bağdatdakı Qərargahında və Tampa şəhərindəki (Florida ştatı, ABŞ) Mərkəzi Komandanlığında xidmət etmişlər. 2008-ci ildə Azərbaycan sülhməramlıları öz missiyalarını yerinə yetirərək vətənə qayıtmışlar.

Azərbaycan Respublikasının sülhməramlı qüvvələri eyni zamanda 1 sentyabr 1999-cu ildən KFOR-un tərkibində Kosovada Sülhün Dəstəklənməsi əməliyyatlarında iştirak etmişdir. 2008-ci ildə Kosovada yaranmış siyasi vəziyyətlə əlaqədar olaraq Azərbaycan sülhməramlıları həmin ölkədən geri çağırılmışdır.

2001-ci ilin dekabr ayının 20-də BMT TŞ-sı Əfqanıstanda terrora qarşı mübarizə aparılması ilə bağlı 1386 sayılı qətnaməni qəbul etdikdən sonra Azərbaycan SQ-nin bir sülhməramlı tağını 20 noyabr 2002-ci ildən Əfqanıstanda Təhlükəsizliyin Dəstəklənməsi üzrə Beynəlxalq Qüvvələrin (ISAF) tərkibində fəaliyyət göstərir. Azərbaycan tağını Türkiyə SQ-nin sülhməramlı taboru tərkibində Kabul hava limanında yerləşir və

Tarix və onun problemləri, №4 2009

şəhərdə patrul xidməti aparmaqla məşğuldur. 2009-cu ildə Azərbaycan sülhməramlılarının Əfqanıstanda sayının 2 dəfə artırılması nəzərdə tutulur.

2005-ci ildə Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev cənablarının sərəncamı ilə avqust ayından Fərdi Tərəfdaşlığın Əməliyyat Planının icra olunması istiqamətində praktik addımların atılmasına başlanılmışdır. İPAP sənədində Müdafiə Nazirliyinə aid olan məsələlər aşağıdakılardan ibarətdir: hərbi doktrina və onunla bağlı sənədlərin hazırlanması, hərbi təhsil sisteminin NATO standartlarına uyğunlaşdırılması, şəffaf büdcə planlaşdırılması ilə bağlı müvafiq sənədlərin və mütəxəssislərin hazırlanması, bir mobil hərbi hissənin hazırlanması, SQ-nin SNT Təlim Mərkəzinin genişləndirilməsi, Hərbi Dəniz Qüvvələri gəmilərinin modernləşdirilməsi, bir hərbi aerodromun təkmilləşdirərək NATO standartlarına uyğunlaşdırılması və s.

Azərbaycan NATO ilə təkcə SNT və İPAP proqramları vasitəsilə əməkdaşlıq etmir. İPAP proqramı çərçivəsində hər il Azərbaycanın SQ-nin 1000-dək nümayəndəsi Alyansın 300-dək müxtəlif tədbirlərində iştirak edir. Alyansın Azərbaycanla hər il təxminən 6-8 tədbiri keçirilir. Azərbaycan SQ-nin zabitləri NATO-nun Brüsseldəki mənzil-qərargahında, Mons şəhərində (Belçika) Tərəfdaşlığın Koordinasiya Qrupunda, Neapoldakı (İtaliya) regional və Norfolkda (ABŞ) strateji komandanlığında xidmət edirlər. Qeyd olunanlarla yanaşı Azərbaycan Müdafiə Təsisatlarının Qurulması üzrə Tərəfdaşlığın Əməliyyat Planı (PAP DİB) proqramı çərçivəsində də Alyansla əməkdaşlıq edir.

1997-ci ildən etibarən Azərbaycanın SQ-də NATO standartlarına uyğun islahatların həyata keçirilməsinə başlanılmışdır. Islahatlar ilk növbədə hərbi-təhsil müəssisələrində həyata keçirilmişdir (10. s.63-64).

2005-ci ildən Fərdi Tərəfdaşlığın Əməliyyat Planının 1-ci mərhələsinə başlanılmışdır və bu mərhələ 2007-ci ildə başa çatdığından, 2008-ci ilin mart ayından həmin planın 2-ci mərhələsinə başlanılmışdır. Hazırda İPAP-ın yerinə yetirilməsində ölkənin digər dövlət orqanları ilə yanaşı Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi də yaxından iştirak edir. MTN-nin Alyansla əlaqələri NATO-nun Terrorizm əleyhinə Tərəfdaşlıq Fəaliyyəti Planı (PAP – T) fəaliyyət planı çərçivəsində həyata keçirilir. Terrorçuluqla mübarizənin əsaslarını müəyyən edən PAP-T proqramı iştirakçı ölkələr arasında əməkdaşlığın genişləndirilməsi, müxtəlif tədbirlər, o cümlədən təlimlər vasitəsilə müntəzəm surətdə təcrübə və informasiya mübadiləsi aparılmasını nəzərdə tutur (11. s 83).

Bu gün Dövlət Sərhəd Xidməti sərhəd təhlükəsizliyi məsələləri ilə bağlı NATO ilə Proseslərin Planlaşdırılması və analizi proqramı (PARP) çərçivəsində əməkdaşlıq edir. Proqramda dövlət sərhədlərinin mühafizəsi üzrə texnikanın yeniləşdirilməsi, DSX-nin hərbi qurumdan hüquq-mühafizə orqanına transformasiya olunması, şəxsi heyət tərəfindən xarici dillərin öyrənilməsi, informasiya və rabitə vasitələri sisteminin təkmilləşdirilməsi, dəniz təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, təlim sisteminin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur.

2009-cu ilin aprel ayının sonlarında Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev cənabları Belçika Krallığına işgüzar səfər edərək Şimali Atlantika Şurasında NATO-nun üzvü olan dövlətlərin nümayəndələri və səfirləri qarşısında çıxış etmiş və bir sıra müzakirələr aparmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, son vaxtlar istər NATO və istərsə də Avropa İttifaqı tərəfindən Azərbaycana maraq yenidən artmışdır. 2007-2008-ci illərdə NATO ilə Azərbaycan arasında əlaqələndirici dövlət kimi Türkiyə dövləti çıxış etmişdir. 2009-cu ildən həmin missiyanı NATO-nun üzvü kimi Rumuniya dövləti yerinə yetirir. Rumuniyanın Azərbaycandakı səfiri Ureke qeyd etmişdir ki, Azərbaycan Cənubi Qafqazda strateji tranzit ölkə olduğundan Alyansın Əfqanıstanda apardığı antiterror əməliyyatlarına yardım etmək üçün qeyri-hərbi yüklərin daşınmasında mühüm

Tarix və onun problemləri, №4 2009

rol oynaya bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, Qırğızıstandakı "Mannas" hərbi bazasının bağlanması ilə əlaqədar olaraq Əfqanıstandakı koalisiya qüvvələrinin təchizatında problemlər yarandığından NATO Azərbaycan və Özbəkistana yüklərin daşınmasına böyük əhəmiyyət verir. Eyni zamanda Azərbaycan Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Ölkəmiz ən böyük neft və qaz istesalçısı olmaqla yanaşı Mərkəzi Asiyadan enerji resurslarının daşınmasında tranzit ölkə kimi lazımı potensiala malikdir.

Hazırda Azərbaycanın NATO-ya üzv olması üçün bəzi ekspertlər üç əsas şərtin yerinə yetirilməsini vacib hesab edirlər. Bunlardan biri hərbi meyardır ki, bu da ölkənin Silahlı Qüvvələrinin NATO standartlarına uyğun olaraq qurulmasıdır. Digər bir məsələ siyasi meyardır ki, bu da ölkənin lazımı demokratik tələblərə cavab verməsidir. Və nəhayət iqtisadi meyar kimi ölkədə tam bazar iqtisadiyyatının mövcud olmasıdır. Qeyd olunan tələb və meyarlar NATO tərəfindən irəli sürülür və bir qədər də məsələnin formal zahiri tərəfini özündə əks etdirir. Əslində isə Azərbaycanın NATO-ya üzv olması məsələsi son dərəcə mürəkkəb, çətin və ziddiyyətli bir proses olduğundan dünyada və regionda baş verən bütün hadisə və proseslərin tamamilə nəzərə alınmasını tələb edir.

2008-ci ilin avqust ayında Gürcüstanla Rusiya arasında baş verən münaqişə NATO-nu Cənubi Qafqaz ölkələri ilə əməkdaşlığını daha da sürətləndirməyə vadar etdi. Hətta qərb mətbuatında Rusiyanın yaxın qonşularını müdafiə etmək üçün Alyansın tərkibində çevik əməliyyat qrupunun yaradılması haqda ABŞ administrasiyasının təkliflərinin müzakirə olunması barədə məlumatlar getmişdir. Lakin gözlənilməyən əksinə olaraq ötən ilin sonunda keçirilən NATO-nun Buxarest sammitində Gürcüstan və Ukraina Alyansın üzvlüyünə qəbul olunmamışlar. Bunu Qərbin Rusiya ilə münasibətlərinin gərginləşməsi ilə əlaqələndirmək olar. Eyni zamanda Almaniya və Fransa'nın Rusiya ilə sıx iqtisadi və siyasi əlaqələrinin olması da həmin ölkələrin Alyansa qəbul olunması prosesinə təsir göstərdi. Rəsmi Kreml Abxaziya və Cənubi Osetiyanın müstəqilliyini tanıdıqdan sonra Rusiyanın Cənubi Qafqaz siyasətinin əsas konturları artıq görünməyə başladı. Hələ Sovet İttifaqı dağılmağa başladığı dövrdən Rusiya postsovet ölkələrini öz təsir dairəsinə daxil olduğunu rəsmi olaraq elan etmişdir. Ötən ilin sonunda Rusiya NATO-nun Şərqi doğru genişlənməsinin qarşısını almaq üçün Kollektiv Təhlükəsizlik Təşkilatının Çevik Əməliyyat Qrupunu yaratmaq haqda qərar qəbul etdi. Hazırda Rusiya Azərbaycana özünün hərbi-siyasi orbitinə cəlb etmək üçün yollar axtarır (12). Hazırda Rusiya siyasi və hərbi strateqləri Azərbaycanla bağlı üç əsas məsələni diqqət mərkəzində saxlayırlar: bunlardan biri Azərbaycanın iqtisadi həyatında fəal iştirak etməkdir. İkinci əsas məsələ isə Rusiyanın Azərbaycanda hərbi iştirakını təmin etməkdir və nəhayət üçüncü əsas məsələ isə Xəzərin təhlükəsizliyinə dair danışıqlarda dominantlığa nail olmaqdır. Ermənistan –Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunmasına da Rusiya tərəfi bu kontekstdə öz dominantlıq rolunu saxlamağa çalışır. Bir çox ekspertlər Rusiyanın Azərbaycana dair planlarının ölkəmiz üçün son dərəcə təhlükəli olduğunu qeyd edirlər. Rusiyanın Qərblə PLS-nin hərbi bazaya çevirmək planı daha da təhlükəli ola bilər. Qərbin və NATO-nun isə Cənubi Qafqaz uğrunda böyük güc mərkəzlərinin qarşıdurması yeni daha təhlükəli mərhələyə qədəm qoyur. Böyük güc mərkəzlərinin ölkəmizi təhlükəli mübarizə arenasına çevrilməsinin qarşısını almaq üçün Azərbaycan özünün tarazlı, pragmatik və ehtiyatlı siyasi xəttini davam etdirərək, birinci növbədə fundamental milli maraqları əsas götürməklə özünün təhlükəsizliyini təmin etməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Справочник НАТО. НАТО 2001. s 31
2. Североатлантический Договор. Вашингтон, Федеральный округ Колумбия, 4 апрел 1949 г. Бах: Spravoçnik NATO, Brössel 2001, s 667-671
3. Əzimli A. Azərbaycan – NATO münasibətləri (1992-2000). Bakı 2001. s 25
4. Sülh Naminə Tərəfdaşlıq. Çərçivə sənədi. Xalq qəzeti, 1994-cü il 10 may
5. Yenə orada. s. 12
6. Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası. Fövqəladə Hallar qəzeti. 26 may, 2007.
7. Заявление по ишогам ветреги НАТО на высшем уровне в Риге. İnternet: Updated: 05 feb-2008. <http://www/nato/int/docu/other/ru/2006>
8. Заявление по ишогам ветреги НАТО на высшем уровне в в Бухарест. İnternet: прес релиз (2008) 049.: <http://www/nato/int/docu/other/ru/2006>
9. Henik Conotan. Bizim proqram”Casfor”a qarşı deyil. Бах: Sümərinli С. İrəliyə, NATO-ya doğru! Bakı 2007. s 97
10. Verdiyev İ. Orduda islahatlar uzunmüddətli prosesdir. Бах: Sümərinli С. İrəliyə, NATO-ya doğru! Bakı 2007. s 63-64
11. Vahabov F. Milli və beynəlxalq təhlükəsizlik məsələlərində əməkdaşlıq Azərbaycan üçün prioritetdir. Sümərinli С. İrəliyə, NATO-ya doğru! Bakı 2007. s 81
12. Зеркало. 27 сентябр 2008.

Аннотация

В статье анализируется историческое условия, факторы возникновения и развитие НАТО. В статье отмечается, что окончания периода «холодной войны» значительно улучшилось отношение между Западом и Востоком. В связи с этими процессами Евроатлантический Союз тоже значительно изменился, начался процесс расширения НАТО на Восток. Данном статье основное внимание уделяется сотрудничеству и партнерство между Азербайджаном и НАТО.

Annotation

The article highlights the historical conditions, factors of NATO s emergense and development. The article notes that following the end of “Cold War” period the relations between the West and the East have significantly improved/ in this connection? The Euro Atlantic Union has also changed to a greater extent, and it has started the enlargement process towards the East. This article makes the main focus on the cooperation and partnership between Azerbaijan and NATO.

Рəyçilər: dos.İ.Eyyubov, t.e.d.İ.Zeynalov.

BDU-nun Politologiya və sosiologiya kafedrasının 12 sentyabr 2009-cu il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №01).